

Zsidónak (nem) lenni: az identitás megválasztásához fűződő jog

Az alábbi oldalak, a közép-európai zsidó identitás problematikáját használva referenciapontul, azt a kérdést járják körül, hogy létezik-e az etnikai identitás¹ szabad megválasztásának joga nemzeti vagy nemzetközi jogi instrumentumokban.

I. Az identitás jogi szabályozása

Elsőként fontos leszögezni, hogy az etnikai (faji, nemzetiségi) identitás jogi leképződése, valamilyen államilag elismert és használt klasszifikáció megalkotása mindig önkényes lesz. (Aminthogy az is mindig – térben és időben változó – politikai döntések függvénye, hogy mely identitások, avagy a személyiség milyen lényeges vonásai kerülnek a jog kiemelt védelme alá, akár kisebbségi többletjogok tételezése útján, akár a gyűlölet vezérelte bűncselekmények vagy a diszkrimináció tilalmának kodifikációja útján.) A holokauszt vagy a magyar zsidótörvények nem lettek volna operacionálhatóak a nürnbergi törvények zsidóságdefiníciói nélkül. A jogi klasszifikáció alapja a nagyszülők vallásának rendelkezésre álló dokumentációja volt. A ruandai genocídium hatékonysága is nagy részben azon múlt, hogy a személyi okmányok tartalmazták a hutu és tuszi besorolást. Ahogy az előbbiek is a jogalkotó (mellesleg teológiai alapokat nélkülöző) igazgatási jellegű döntései voltak, úgy a ruandai gyarmatosítók is 1933-ban azt tették a tuszivá, akinek legalább tíz szarvasmarhája volt.² A szovjet útlevelek az etnicitást kijelölő ötödik sorának kitöltését, a rendszer

¹ Noha a "faji", "etnikai", "nemzetiségi" identitás korántsem szinonim fogalom, terjedelmi keretekre tekintettel ehelyütt ezeket azonosként kezelem. Ugyancsak nem kerülhet sor a zsidóság mint vallás, nemzetiség, avagy etnikai csoport-vita bemutatására. Bővebben ld. Pap András László: Kirekesztettség, kirekesztés és államalkotás, avagy ki a zsidó Izraelben és a diaszpórában?, *Beszélő*, 2003/12, pp. 28–33.

² Carse Ramos: *Transitional Justice, Victimhood and Collective Narrative in Post-Genocide Rwanda*, unpublished M.A. Thesis, Central European University, June 6, 2013
Sarah Freedman, Harvey Weinstein, Karen Murphy, and Timothy Longman: *Teaching History after Identity-Based Conflicts: The Rwanda Experience*, 2008, 663-690. o.
Christopher Taylor, *Sacrifice as Terror*, 2009
Nigel Eltringham, *Accounting for Horror*, 2004

bevezetésekor, 1932-ben az érintett választására bízták, és a besorolás csak ezt követendően öröklődött.³

Az identitásválasztás szabadságához fűződő jog elsődleges szemantikai tartalma nem sokat jelent, hiszen mint kognitív és érzelmi tevékenység, jogi és politikai tekintetben nem korlátozható. Ahogy a lelkiismereti- és vallásszabadság is annak gyakorlása során nyer jogi értelmet, hogy milyen államilag megengedett, illetve adott esetben támogatott vagy finanszírozott tevékenységek tartoznak az égisze alá, az identitásválasztás kapcsán is összetettebb vizsgálatra van szükség.

Az identitásválasztás szabadsága elvben két, negatív és pozitív dimenzióban is megjelenik. Az előbbi szerint az állam számára korlátot állít az elé, hogy kötelező etnikai klasszifikációkat és nyilvántartásokat hozzon létre, azaz az egyén számára biztosított kell, hogy legyen a lehetőség bármely etnikai csoportaffiliáció visszautasítására. Ez tehát magába foglalja az többségbe történő asszimiláció jogát. Az identitásválasztás szabadságának pozitív aspektusa ezzel szemben azt a lehetőséget teremti meg az egyének számára, hogy valamely (bármely, hiszen az állam nem határozhat meg etnikai csoportismérveteket) csoport tagjaként határozzák meg magukat – és ezáltal jogosulttá váljanak az adott esetben a csoport számára rendelkezésre bocsájtott többletjogokra, kedvezményekre stb. (Etnikai alapon jogszerűen hátrányos jogkövetkezmények nemigen keletkezhetnek demokratikus jogállamokban.)

A jog logikája alapján, amennyiben az identitásválasztás szabadsága jogként létezik kizárólag a szabadság negatív és pozitív aspektusának egyidejű biztosításával létezhet. Az alábbiakban a következő állítások igazolására kerül sor. (i) A tételes nemzetközi jog (és a legtöbb állam gyakorlata) nem rendelkezik az identitásválasztás szabadságáról a maga komplexitásában, pusztán a negatív aspektus tekintetében fogalmaz meg szabályokat; (ii) Ezek a szabályok kizárólag az állami cselekvés, első sorban a kötelező nyilvántartások tilalma szintjén jelennek meg, így lényegében csak a „jogi disszimiláció kötelezettsége tilalmazott”, de a tényleges társadalmi asszimiláció/integráció jogosultsága nem; (iii) az identitásválasztás szabadságának pozitív oldala komoly dogmatikai problémákat és gyakorlati, fenntarthatósági kockázatokat vet fel. Elsőként vegyük tehát sorra az identitásválasztás szabadságával összefüggésbe hozható, eredendően nemzetközi jogi szabályozást!

³ Sven Gunnar Simonsen, *Inheriting the Soviet Policy Toolbox: Russia's Dilemma over Ascriptive Nationality*, *Europe-Asia Studies*, 1999, 51.o. , 1071.o.

II. Az identitást érintő nemzetközi jogi előírások

Az identitásválasztás szabadsága nem szerepel egyetlen nagyobb általános emberi jogi dokumentumban (pl. az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, Polgári és Politikai jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, Emberi Jogok Európai Egyezménye, stb.). A kötelező erejű egyezmények közül csak (a kisebbségi jogok alapidokumentumának tekinthető, az Európa Tanács égisze alatt született) *Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló 1995-ös Keretegyezmény* 3. cikkében jelenik meg. Eszerint „1. Minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van szabadon megválasztani, hogy kisebbségiként kezeljék-e vagy sem és ebből a választásából vagy e választásával összefüggő jogainak gyakorlásából semmiféle hátránya ne származzék.”⁴

Felbukkan emellett az ENSZ 1992-es (jogi kötőerővel nem rendelkező) a *nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozatában*. A 3. cikk 2. szerint

„A kisebbséghez tartozó személyekre semmilyen hátrány nem hárulhat az ezen Nyilatkozatban foglalt jogaik gyakorlása vagy nem gyakorlása következtében.” Az 1. cikk 1. szerint pedig „Az államok a saját területükön védik a kisebbségek létezését és nemzeti vagy etnikai,

⁴ Az Európai Unióban e rendelkezések további megerősítést kapnak az Európai Parlament és a Tanács által 1995. október 24-én elfogadott (és a nemzeti adatvédelmi törvényekkel mindenhol átültetett) a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról szóló 95/46/EK irányelvvel, amelynek 8. cikke szerint „(1) A tagállamok megtilthatják az olyan személyes adatok feldolgozását, amelyek a faji vagy etnikai hovatartozásra, a politikai véleményre, a vallási vagy világnézeti meggyőződésre, a szakszervezeti tagságra, az egészségi állapotra vagy a szexuális életre vonatkoznak. (2) Az (1) bekezdést nem alkalmazható abban az esetben, ha: a) az érintett kifejezett hozzájárulását adta az említett adatok feldolgozásához, kivéve, ha a tagállam joga úgy rendelkezik, hogy az (1) bekezdésben említett tilalom alól nem engedhető kivétel az érintett hozzájárulásával sem, vagy b) az adatfeldolgozás az adatkezelő kötelezettségei és meghatározott jogai gyakorlása érdekében szükséges a foglalkoztatási jogszabályok területén, amennyiben a megfelelő biztosítékokról rendelkező nemzeti jogszabályok ezt lehetővé teszik, vagy c) az adatfeldolgozás az érintett vagy más személy létfontosságú érdekeinek védelméhez szükséges abban az esetben, ha az érintett fizikailag vagy jogilag képtelen a hozzájárulását adni, vagy d) az adatfeldolgozás valamely alapítvány, egyesület vagy bármely más nonprofit szervezet megfelelő biztosítékok mellett végzett törvényes tevékenysége keretében történik, politikai, világnézeti, vallási vagy szakszervezeti céllal, azzal a feltétellel, hogy a feldolgozás kizárólag az ilyen szerv tagjaira, vagy olyan személyekre vonatkozik, ... vagy e) az adatfeldolgozás olyan adatokra vonatkozik, amelyeket az érintett egyértelműen nyilvánosságra hozott, vagy amelyek jogi követelések megállapításához, gyakorlásához vagy védelméhez szükségesek. (3) Az (1) bekezdés nem alkalmazható, ha az adatok feldolgozása megelőző egészségügyi, orvosi diagnosztikai célból, gondozás vagy feldolgozás alkalmazása vagy egészségügyi szolgáltatások igazgatása céljából szükséges, és ha az adatokat a nemzeti jog vagy az illetékes nemzeti testületek által meghatározott szakmai titoktartási kötelezettség alá eső egészségügyi szakember vagy azzal egyenértékű titoktartási kötelezettség alá eső más személy dolgozza fel.”

*kulturális, vallási és nyelvi identitását, valamint ösztönzik ezen identitás előmozdításának feltételeit.*⁵

Ezek mellett leginkább nemzetközi szervezetek ajánlásaiban találkozhatunk a fogalommal. Az *Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia* 1990-es koppenhágai értekezletének dokumentuma szerint „*A nemzeti kisebbséghez való tartozás a személy szabad választásának tárgya, és semmilyen hátránya nem származhat ezen szabad választásának gyakorlásából. [...]. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van arra, hogy szabadon kinyilvánítsák, megóvják és fejlesszék etnikai, kulturális és vallási identitásukat. [...]. Nem érhet hátrány egy nemzeti kisebbséghez tartozó személyt azon az alapon, hogy gyakorolja-e ezen jogait, vagy nem.*”⁶ A 33 pont szerint „*A résztvevő országok védelmezik a területükön élő nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitását, és megteremtik az ennek elősegítéséhez szükséges feltételeket...*”

A nemzeti kisebbségvédelmi jogszabályok⁷, esetenként az alkotmányok nagyjából szöveghűen ismétlik az itt leírtakat, de konkrétabb megfogalmazást nemigen találunk. De mit

⁵ Meg kell még említeni az ENSZ a faji megkülönböztetés kiküszöbölése kérdéseivel foglalkozó bizottsága 1990. augusztus 22-i, VIII. számú általános ajánlását, amely, azt az erősen kriptikus megfogalmazást tette, az egyes faji vagy etnikai csoportokhoz tartozó személyek meghatározásának kérdésében, hogy ellentétes bizonyíték hiányában (sic!) általános elvként az egyes személyek által történő önmeghatározás szolgál. The Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Thirty-Eighth session, 1990, Document A/45/18.

⁶ Para 32.

⁷ A magyar jogalkotó egyedülálló, és a nemzetközi nyelvezetben foglalt előírásokon túlmutató megoldást választott a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényben, amelynek 3. § (2) szerint „A nemzeti vagy etnikai önazonossághoz való jog olyan alapvető emberi jog, amely egyéneket és közösségeket egyaránt megillet.” Összhangban az Alaptörvény XXIX. cikkével, amely szerint: „(1) [...] Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalkozásához és megőrzéséhez”, a 2011-ben elfogadott új jogszabály, a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény ezt már nem is tartalmazza. A preambulumban csak azt mondja ki, hogy „[...] minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad megvallásához és megőrzéséhez [...]”, a 13. §(1) szerint pedig „A nemzetiséghez tartozó joga, hogy nemzetiséghez tartozását hivatalos statisztikai adatgyűjtés alkalmával önkéntesen és névtelenül megvallhassa.” Az identitás kérdésével a 45/2005. AB határozatban a magyar alkotmánybíróság is részletesen foglalkozott. Kimondta, hogy a „személyeknek valamelyik nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozásáról szóló döntése és ennek nyilvánosságra hozatala az Alkotmány 54. §-ának (1) bekezdése alapján védelmet élvező – az emberi méltóságból levezetett – önazonossághoz, önrendelkezéshez való jog körébe tartozik.” Bragyova András terjedelmes párhuzamos indokolásában kifejtette, hogy az önazonossághoz való jogról szól a vérségi származás kiderítéséhez való jog, valamint a névjog. „Az önrendelkezési jog a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozás kérdésében azt jelenti, hogy [...] az egyén egy nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozását a [...] saját személyisége részének tekinti. [...] Ez az önmeghatározás azonban nem lehet önkényes, mert az egyén önrendelkezési joga csak olyan dolgokra terjedhet ki, amelyeken az egyén változtathat, azaz amely az egyén döntésével, elhatározásával, és ezen alapuló cselekvésével befolyásolható vagy megváltoztathatók. [...] a nemzeti és etnikai identitás az egyén olyan tulajdonsága, amely csak részben múlik az egyén elhatározásán, saját döntésén. [...] Azt [...] védik az alkotmányos jogok [...] hogy az egyén maga döntse el, mit tart fontosnak saját életényeiből, mivel kíván azonosulni, vagy éppen mit kíván megtagadni belőle. Mindez nem változtat azon, hogy a nemzeti és etnikai csoporthoz tartozás nem egyszerűen az egyén döntésétől függ. [...] A kisebbséghez tartozás mint önrendelkezés fő tartalma, hogy senkire nem lehet kívülről ráerőltetni (netán kötelezővé tenni) semmilyen identitást. Az állam

is jelentenek e mondatok? A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményhez írt *magyarázó megjegyzések*⁸ szerint “Az 1. bekezdés [...] úgy rendelkezik, semmiféle hátrány nem származhat sem e rendelkezés által biztosított szabad választásból sem az ehhez kötött jogok gyakorlásából. E rendelkezés célja annak biztosítása, hogy a szabad választással való élés ne legyen közvetetten sem veszélyeztetve.”

AZ EBESZ által 2012. novemberében kiadott *Ljubljanai útmutató a sokszínű társadalmak integrálásához* címet viselő dokumentum II. részének 6. pontja szerint

Az identitás a szabad és önkéntes választás elvén alapul. A kisebbségi jogok közé tartozik az a jog, hogy a kisebbségi közösségek tagjai megválaszthassák, hogy a közösségek tagjaiként kezeljék-e őket vagy sem. Ebből a választásból – vagy a választás megtagadásából – nem származhat semmilyen hátrányuk. E választásnak a szabadsága nem korlátozható. Tilos az állam vagy harmadik fél általi, az érintett(ek) akaratával ellentétes asszimiláció. A nemzetközi kisebbségi jogi normák világosan kimondják, hogy a kisebbségi csoporthoz való tartozás kinyilvánítása a személyes döntések körébe tartozik, de a csoporthoz való tartozás kinyilvánításának ugyanakkor a személy identitásához kapcsolódó objektív kritériumokon kell alapulnia. Semmilyen hátrány nem származhat egy adott csoporthoz való tartozás kinyilvánításából. A választás szabadságára vonatkozó alapelvnek tükröződnie kell a jogszabályokban és az integrációval kapcsolatos szakpolitikai intézkedésekben is. Ez például azt jelenti, hogy az érintett hozzájárulása nélkül, látható jegyek vagy más előfeltételezések alapján a hatóságok senkit nem kategorizálhatnak valamely csoportba. Az érintettek akarata ellenére történő beolvasztás tilalma azt jelenti, hogy senki sem kényszeríthető identitásának kinyilvánítására. Ha a kinyilvánítás mellett dönt, a választásnak szabadnak kell lennie, és nem korlátozható az identitásukat felsoroló, zárt végű listáról történő választásra. Ez nem jelenti azt, hogy minden választott identitást szükségképpen el kell ismerni. Figyelembe kell venni objektív kritériumokat, a választás relevanciáját és egyéb tényezőket, emellett bizonyos kérdések az állam mérlegelési jogkörébe tarthatnak. Az erőszakos asszimiláció tiltásán túl az államoknak fel kell ismerniük azt is, hogy az érintettek akarata elleni asszimilációhoz vezethet a „lopakodó asszimiláció” burkoltabb, kevésbé nyilvánvaló formáinak alkalmazása is – állami és nem állami szereplők által –, mint például a társadalmi nyomásgyakorlás, a különböző etnikumok között kialakult hierarchia és az előítéletesség. Miközben az érintettek akarata ellenére történő beolvasztás minden formája tilos – így annak közvetett, illetve szándékolatlan formája is –, a szabad választás elve értelmében a tudatosan vállalt asszimiláció lehetőségének nyitva kell állnia, anélkül,

és a jogszabályok alkotmányosan nem határozhatják meg senki nemzeti-etnikai azonosságát (hovatartozását). Azonban ebből nem következik, hogy a nemzeti-etnikai identitás — hovatartozás — megválasztása csakis az egyén önrendelkezése (döntése), amelyet senki nem vonhat kétségbe. A nemzeti-etnikai hovatartozás kérdésében az egyén csak negatíve szabad, amennyiben nem köteles azonosulni olyan nemzeti (vagy etnikai) csoporttal, amellyel nem akar, bármennyi oka lenne is erre mások szerint[...] Az egyénnek [...] nincs azonban alkotmányos joga arra, hogy önmagát egyoldalúan (önkényesen) egy nemzeti vagy kisebbségi csoport tagjának nyilvánítsa, pusztán „önrendelkezése” alapján. A nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozás esetében az egyén önrendelkezési joga csak negatíve áll fenn, pozitív értelemben nem.”

⁸ Para 36, <http://www.jogsegely.sk/2012/01/magyarazo-megjegyzesek-a-nemzeti-kisebbssegek-vedelmerol-szolo-keretegyezmenyhez/>, utolsó letöltés dátuma: 2014.01.09.

hogy akár többségi, akár kisebbségi részről megbélyegzés vagy burkolt rosszallás kísérné. Ez azt jelenti, hogy az állam felelős azért is, hogy olyan környezetet alakítson ki, amelyben az egyének bármikor, szabadon élhetnek identitásválasztási jogukkal.

Összhangban az ENSZ népszámlálásra és lakásösszeírással kapcsolatos alapelveivel és ajánlásaival,⁹ az útmutató még hozzáteszi¹⁰, hogy a

népszámlálás során [...] nem lehet kötelezővé tenni a különféle identitások, illetve a csoporthoz tartozás kinyilvánítását, mivel senki sem kényszeríthető arra, hogy egy kisebbséghez tartozóhoz vallja magát. Az összeírások űrlapjai azonban nem korlátozhatják zárt listákkal a megkérdőzettek választását, hiszen az identitásválasztás szabadságába az is beletartozik, hogy az érintett az általa preferált csoportnevezést használja.¹¹

Az említett nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményhez írt *magyarázó megjegyzések* 34-36. pontjai, amelyek a dokumentum autentikus értelmezésének tekinthetőek, mindemellett világosan állást foglalnak az identitásvállalás szabadságának az „opt out” és „opt in” kérdésében:

A [...] bekezdés mindenekelőtt valamennyi nemzeti kisebbséghez tartozó személy számára biztosítja annak szabad megválasztásához való jogot, hogy ebben a minőségben vegyék figyelembe vagy sem. E rendelkezés e személyek mindegyike számára megadja a jogot annak elhatározására, hogy a Keretegyezmény elveiből folyó védelmet kívánja-e élvezni vagy sem. E bekezdés nem foglalja magában az egyén tetszés szerinti választási jogát valamelyik nemzeti kisebbséghez tartozás vonatkozásában. Az egyén szubjektív választása elválaszthatatlanul kötődik a személy azonosságtudatát meghatározó lényeges objektív kritériumokhoz..

Ez lényegében csak az „opt out” feltétlen jogát biztosítja, és egyúttal felhatalmazza az államot, hogy a csoport és a csoporthovatartozás kérdésében (adott esetben a csoport vagy

⁹ 2. javított változat, 2007, ST/ESA/STAT/SER.M/67/Rev.2.

¹⁰ Para 15.

¹¹ Az 5. bekezdés megemlíti, hogy „Az emberek identitása lehet *többes* (értve ezalatt, hogy valakinek párhuzamosan több identitása is lehet: például több etnikumhoz is tartozhat), *többrétegűek* (egy személynek több egymás mellett, illetve egymást átfedő identitása is lehet: például etnikai, vallási, nyelvi, nem, szakmai stb.), *kontextusfüggőek* (a kontextus meghatározhatja, hogy egy adott pillanatban melyik identitás a legmeghatározóbb), valamint *dinamikusak*, (az identitás tartalma és az egyéni kötődés idővel változhat).” A 43 pedig rámutat, hogy „A nyelv és az identitás között észlelhető kapcsolat ellenére a nyelvi jártasságból vagy ennek hiányából, illetve magából a nyelvhasználatból nem következhet automatikusan egy adott csoporthoz való tartozás vagy bizonyos nyelvi jogok érvényesítése.”

más testületek, pl. a tudomány, politikusok képviselőivel egyeztetve) objektív kritériumokat állapítson meg.¹²

III. A zsidó identitás esete

A zsidóság kérdése attól válik érdekessé, mert a második világháborút követő politikai antiszemitizmus (a holokauszttagadás, a kegyhelygyalázások, illetve az általában vett Izrael-ellenesség mellett) egyik Közép-Európában gyakori formája a nyílt vagy áttételesebb formát (pl. kurziválás) öltő „lezsidózás”, azaz egyes személyek a külvilág által történő etnikai klasszifikálása. A zsidóság korlátozott asszimilációjának és az antiszemitizmus történeti sajátosságainak köszönhetően a zsidóság esetében ugyanis létezik a hátrányos megkülönböztetésnek egy a legtöbb más kisebbség esetében jellemzően nem jelentkező formája¹³; az, amikor maga a kisebbségi klasszifikáció önkényes külső kinyilvánítása kirekesztő hatást vált ki. A „zsidókérdés” egyik kulcsponja ugyanis éppen az asszimiláció-disszimiláció történelmi harca, amely egy, a befogadó nemzetekkel kötött társadalmi szerződést jelent, ahol még egy sikeres integráció is együtt járt a menekülés és rejtőzködés – azaz a kívülről erőltetett identitás fájdalmas, patológikus és traumatikus élményével.¹⁴ A zsidóságélmény és a reaktív-reflektív zsidó identitás sarkköve tehát a másság, amely, ahogy Sartre¹⁵ is írja, mindig egy kívülről, az antiszemita által meghatározott személyi kört fog

¹² Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága például a Lovelace-ügyben (Lovelace v. Canada, Communication No. R/6/24/ para 14) kimondta, hogy a csoporttagsághoz előírhatóak objektív és ésszerű bizonyítékok. Hasonló következtetésre jutott Állandó Nemzetközi Bíróság 1928-ban, az ún. felső-sziléziai kisebbségi iskolák ügyében hozott ítéletében is.

PCIJ: Rights of Minorities in Upper Silesia (Minority schools), n°12 April 26, 1928, Collection of Judgments, Series A n°15, pp. 33-35.

¹³ Nem létezik „lenégerezés” „lekínázás”, vagy „leszerbezés”, illetve ahhoz, hogy a külső etnikai klasszifikáció ténye támadó vagy lealacsonyító legyen (és ez a „Jecigányozás” esetében is így van), általában további inzulust eredményező véleménynyilvánítás szükséges. Némileg hasonló ugyanakkor az a jelenség, amelyet például az Erdélyből áttelepült magyarok szoktak sérelmezni amikor az anyaországiak „lerománózzák” őket, ezzel mintegy megtagadva a határon túlról érkezett nemzettársaktól a magyarországi magyarok közösségébe való maradéktalan integráció lehetőségét. Ezzel már csak távolabbról rokonítható az, amikor a bevándorlóktól (vagy leszármazottjaiktól) „vonják meg” a nemzettagságot: például „pakinak” nevezvén egy harmadik generáció óta Angliában élő brit állampolgárt...

¹⁴ Fichtének tulajdonítják pl. azt a megjegyzést, hogy „egy zsidó olvashat németül, írhat németül, de sosem lehet német”. Lásd pl. Richard H. Popkin: *The Columbia History of Western Philosophy*. New York, Columbia Press, MJF Books, 1999, 514.o. Mindez egyébként a többség szempontjából is unikus, hiszen a (jellemzően homogén) nemzetállam elemi érdeke a különböző csoportok asszimilációja.

¹⁵ Jean-Paul Sartre: *Anti-Semite and Jew: an exploration of the etiology of hate*. New York, Schocken Books, Pantheon Books, 1995

magában foglalni. Karády Viktor szerint pedig a holokauszt örökre lerombolta a tökéletes asszimiláció illúzióját, a „lemoshatatlan másság” radikális stigmáját ráhelyezvén az egyébiránt igencsak sokrétű zsidóság egészére.¹⁶

Hogyan is értelmezhető e jelenség a fentiek értelmében? Hogy lehet az, hogy a „lezsídózást” az állam nem tiltja nemzetközi jogi kötelezettségekre hivatkozva? A gyűlöletbeszéd problematikája¹⁷ rámutat arra, hogy eleve kérdéses az, hogy egyes közösségek, illetve e közösségek tagjainak méltósága védelmében alkotmányosan milyen esetekben igazolható az alapjogok hierarchiájában kiemelt helyzetben lévő szólásszabadság korlátozása. Itt azonban másról is szó van: erre vonatkozó tételes jogi vagy jogalkalmazói iránymutatás hiányában az identitást érintő szabályok esetében nem érvényesül az emberi jogok jelentős része tekintetében adottnak vett Drittwirkung-elv, amely szerint noha a nemzetközi jog csak az államokat köti, az emberi jogok megsértését a nem-állami szféra szereplőire, tehát magánszemélyek viszonyaira is kiterjeszti.¹⁸ Gondoljunk csak bele: természetes, hogy nem csak állami munkavállalót érint a diszkrimináció tilalma, hanem egyetlen munkahelyről sem lehet valakit vallása, neme, világnézete, stb. miatt elbocsájtani. Még ha a tényleges társadalmi integráció/asszimiláció ezt is kívánná meg, az egyén a többséggel azonosuló identitásának complex védelmét garantáló jogról nem beszélhetünk – sem a nemzeti jogalkotók, sem pedig a nemzetközi instrumentumok szövegezői nem gondolják, gondolhatják azt, hogy ez a jog kompetenciájába vagy terrénumába tartozna, tartozhatna.

¹⁶ Lásd – Denomination and Ethnicity in Industrial Societies. In: S. Woolf (eds): Regional and National Identities in Europe in the XIXth and XX Centuries. The Hague–London–Boston, Kluwer Law International Publishers, 1998

¹⁷ Lásd pl. erről a Magyar Narancsban folyt vitát: M. Tóth Balázs-Tordai Csaba: Miért kell a sorompó? – A gyűlöletbeszéd-vita tanulságairól, 2013. október 17., <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/m-toth-balazs-tordai-csaba-a-gyuloletbeszed-vita-tanulsagairol-86998> , utolsó letöltés dátuma: 2014.01.09.

Kirs Eszter: Olaj, cseppenként, 2013. szeptember 19., <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/olaj-cseppenkent-86615> , utolsó letöltés dátuma: 2014.01.09.

Somody Bernadette-Szabó Máté Dániel: Hamis megnyugvás, 2013. szeptember 12., <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/hamis-megnyugvas-86496> , utolsó letöltés dátuma: 2014.01.09.

Hegyí Szabolcs-Simon Éva: Felesleges ráfizetés. 2013. augusztus 15., <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/miert-szuksegtelen-a-szolas-tovabbi-korlatozasa-86128> , utolsó letöltés dátuma: 2014.01.09.

M. Tóth Balázs-Tordai Csaba: A gyűlöletkeltő szólásról, 2013. július 25., <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/a-gyuloletkelto-szolasrol-85824> , utolsó letöltés dátuma: 2014.01.09.

¹⁸ Meg kell említeni, hogy évtizedek óta zajlik az a filozófiai és jogpolitikai vita, ahol a klasszikus alapjogi (a polgárok szabadságjogai irányából közelítő) felfogás azzal a szempontrendszerrel áll szemben, amely (a „Drittwirkung” szellemiségében) az állam elsődleges feladatát az emberi méltóság védelmében látja – úgy, hogy (a privátszféra vagy éppen a szabadságjogok korlátozása által) a polgárokat egymástól is meg kívánja védeni.

IV. Záró gondolatok

Fontos megjegyezni, hogy a kelet-európai társadalmi- és joggyakorlat példája azt bizonyítja, hogy amennyiben az identitásválasztás szabadságát tényleges jogként tételeznék a jogalkotó, akkor visszaélészerű joggyakorlás esetén az komoly fenntarthatósági kihívásokat eredményezhet. Márpedig jogpolitikai döntések meghozatalakor és jogintézmények létrehozásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni a társadalmi sajátosságokat. Az etnokorrupció és a kisebbségvédelmi intézményekkel történő intézményesített visszaélés gyakorlata ugyanis rendszerszerű Magyarországon. Dokumentáltan szisztematikus (a szabad identitásválasztás pozitív aspektusának gyakorlatára épülő,) a kisebbségvédelmi intézmények kiüresedését eredményező etnokorrupció¹⁹, amely alapvetően a kisebbségi/nemzetiségi választójog és oktatás kapcsán jelentkezik (de tetten érhető a munkaerőpiaci megerősítő intézkedések esetén is)²⁰, ahol a többség tagjai (vissza)élnek a kisebbségek számára megalkotott jogintézményekkel.

A jogvédelem akadályát és a kisebbségi közösségek további marginalizációját eredményezheti az adatvédelmi garanciákkal megerősített identitásválasztás szabadságának egyes téves vagy cinikus hatósági értelmezése is. Ilyen az, amikor a gyűlöletbűncselekmények büntető törvénykönyvi tényállását szinte soha nem alkalmazzák kisebbségi sértettek és rasszista indíttatású cselekmények esetében, részben azért nem, mert személyiségvédelmi okokra hivatkozva a nyomozóhatóságok és az ügyészség nem kíván állást foglalni, illetve megállapításokat tenni a sértettek etnikai hovatartozásával kapcsolatban – holott itt nyilvánvalóan nem identitásról, hanem az elkövetők által percipiált etnikai hovatartozásról van szó.²¹ Nem más, mint intézményesített cinizmus, hogy az alapvetően kisebbségvédelmi céllal megalkotott rasszista előítélet mint súlyosbító körülmény motívumát a büntető-igazságszolgáltatási rendszer a többségi társadalom-, adott esetben rasszista szélsőjobboldali szélsőséges csoportok tagjai ellen romák által elkövetett bűncselekmények

¹⁹ Bővebben ld. pl. Pap András László: Identitás, választójog és etnokorrupció magyar módra. Megjegyzések a 2002-es kisebbségi önkormányzati választások margójára, *Belügyi Szemle* 52, 2004/2–3, pp. 133–166.

²⁰ Ld. <http://kisebbségiombudsman.hu/hir-526-rovid-osszegzes-nemzeti-es-etnikai.html>, utolsó letöltés dátuma: 2014.01.09.

²¹ Bővebben ld. pl. Jovánovics Eszter – Pap András László: Kollektív bűnösség a XXI. század Magyarországon: magyarellenesség vádja cigányokkal szemben két emblemikus perben, *Fundamentum* 2013/4, pp. 153-157., továbbá Balogh Lídia – Dinók Henriett – Pap András László: A gyűlöletbűncselekmények szabályozásának kérdései az új Btk-ban, *Fundamentum* 2012/4.

esetében viszont megállapítja. Arra is akad példa, hogy kifejezetten az etnikai hovatartozás kapcsán, az adatvédelmi szabályokkal körülbástyázott identitásválasztás kizárólagosságát hozzák fel a deszegregációs eljárások akadályaként az intézményfenntartók, nem kevesebbet állítva, mint hogy nekik nem lehet hivatalos tudomásuk a tanulók etnikai hovatartozásáról, így etnikai szegregációt sem folytathatnak, kifejezetten etnikai alapú deszegregációs intézkedéseket pedig végképp nem vezethetnek be.²²

Egy ilyen társadalmi környezetben és a jogvédelemért és társadalmi integrációért felelős állami szervezeti kultúrában az identitásválasztás szabadsága tehát éppen a diszkrimináció és gyűlölet-bűncselekmények által történő viktimizációval szembeni védelem elmaradásának, adott esetben pedig kisebbségvédelmi intézmények erodálásának és obstrukciójának eszközéül is szolgálhat.

Az etnikai hovatartozás gyakorlati operacionalizására egyébként több megoldás is létezik: az önmeghatározás mellett szóba jöhet a külvilág percepciója, objektívnek vett tényezők (pl. név, lakóhely, születési hely, bőrszín, vallás, állampolgárság, származási ország, anyanyelv, étkezési, öltözési szokások, stb.), továbbá (adott esetben legitimációs, autentikussági feltételek megfogalmazása mellett) az érintett csoport választott vagy kinevezett képviselőinek állásfoglalása – valamint ezek kombinációja.²³ A módszer és alkalmazott technika annak függvényében is kell, hogy alakuljon, hogy milyen célok, és milyen igazságkonceptió áll a háttérben. McCrudden szerint legalábbis a diszkrimináció csökkentését célzó *egyéni*-; a csoport szempontjait középpontba helyező-; a *redistribúciós*-; az identitások *sokféleségét elismerő*-; és azok *képviselétét megvalósító* igazság-elv létezik.²⁴ Emellett a releváns jogintézmények is determinálják az etnikai hovatartozás módszertanát. Ahogy láthattuk, a *gyűlölet-bűncselekmények* és a *diszkrimináció* elleni védelem esetén a *külvilág percepciója* lesz a döntő; a *kisebbségi különjogok* és az *esélykiegyenlítő, megerősítő intézkedések* során, (adott esetben objektív kritériumok és a kisebbségi közösség támogatása mellett) az *önmeghatározás*; a *politikai képviselét* esetén pedig leginkább a *kisebbségi*

²² Bővebben ld. pl. Pap András László A jogvédelem nevében a jogsértőt védjük? *Rendészeti Szemle* 56, 2008/5, pp. 39–60.

²³ Nagy-Britanniában többnyire az önmeghatározás modelljét követik, az USA-ban ezt kiegészíti a külvilág percepciója, Hollandiában a születési hely a döntő, stb.

Julie Ringelheim: Processing data on racial or ethnic origin for antidiscriminatory policies: How to reconcile the promotion of equality with the right to privacy? Center for human rights and global justice working paper nr. 13. , 2006, <http://www.chrgj.org/publications/docs/wp/JMWP%2008-06%20Ringelheim.pdf>

²⁴ Christopher McCrudden: 'Thinking about the Discrimination Directives', *European Anti-Discrimination Law Review* 1, 2005, 17–23, p. 18.

közösség percepciója. Valószínűleg azt is el kell, fogadni, hogy az etnokorrupció egyfajta elkerülhetetlen, szükséges rossz: az európai uniós romapolitikák esetében éppen ezért terjed el egyre inkább az „explicit but not exclusive targeting”²⁵-elve.

Ez az írás kizárólag jogi érvek és dokumentumok elemzésére szorítkozott, és konklúziója az, hogy a köznyelvben gyakori használata ellenére önálló, sui generis jog nem létezik, és ha lenne is, súlyos dogmatikai és gyakorlati veszélyekkel járna. Ez persze nem jelenti azt, hogy a jog dimenziójában az identitás (kifejezése) fölösleges, vagy értelmezhetetlen lenne, hiszen a kisebbségi többletjogok vagy egyes megerősítő intézkedések igénybevétele során a kedvezményezett csoporthoz való tartozás kinyilatkoztatása szükséges (ám többnyire nem elégséges) feltétel, továbbá a hátrányos megkülönböztetés vagy a gyűlölet-bűncselekmények áldozatainak bejelentése során is releváns lehet.

Ahogy láthattuk, a nemzetközi jog igenis megfogalmaz kötelező szabályokat az államok irányában az identitással összefüggésben: tilos a személyek az állam által történő (kötelező) faji-etnikai-nemzetiségi csoportokba sorolása, és az állam azt a jogát sem vitathatja el az egyénektől, hogy valamely csoporttal ne kívánjanak közösséget felvállalni. A kötelező asszimiláció tilalma mellett a nemzetközi jog tehát biztosítja az asszimilációhoz való jogot is. Ez azonban a gyakorlatban csak az egyének és az állam viszonylatában érvényesülő, csonka kötelezettség, nem jelent alanyi jogot a statisztikai, népszámlálási és egyéb nem-önkéntes besorolások tilalmán túlmenően. Sőt ezek a tilalmak sem feltétlenül érvényesülnek akkor, ha a kisebbségi hovatartozás többletjogok vagy megerősítő intézkedések alapjául szolgálnak, hiszen az ilyen esetekben az állam élhet (és a kelet-európai tapasztalatok alapján célszerű is élnie) a kisebbségi hovatartozás (adott esetben objektív) kritériumainak meghatározásával.

A szabad identitásválasztás jogának magja tehát az és annyi, hogy az állam erőszakkal nem olvashat be, nem tilthatja meg a különböző identitások kifejezését. Emellett egészen addig, amíg valaki nem kíván identitásalapú többletjogokat vagy megerősítő intézkedéseket igénybe venni, az államnak arra sincs lehetősége, hogy önkényes etnikai klasszifikációkat hozzon létre. Ha igen, akkor viszont már fel van hatalmazva az identitáselismerés objektív feltételeinek meghatározására, arra pedig egyenesen köteles, hogy amennyiben a vélelmezett etnikai hovatartozás joghátrányt (diszkriminációt, rasszista indíttatású bűncselekményt)

²⁵ Vademecum. The 10 Common Basic Principles on Roma Inclusion, http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Documents/2011_10_Common_Basic_Principles_Roma_Inclusion.pdf, utolsó letöltés dátuma: 2014.01.09.

eredményez, azt (f)elismerje. Továbbá az állam ugyan nem kérdőjelezheti meg a többségi etnikumhoz való tartozás kifejezését, de az asszimilációhoz való jogot a társadalom viszonyában nem köteles biztosítani.

Kicsit úgy jár tehát a jog az identitással, ahogy Rogers Brubaker and Frederick Cooper szerint a társadalomtudomány: „»Az identitás,« szerintünk vagy arra hajlamos, hogy túl sokat jelentsen (az erős identitás értelmében), vagy arra, hogy túl keveset (ha a gyenge identitás értelmében használjuk), vagy egyáltalán ne jelentsen semmit (a teljes kétértelműsége miatt).²⁶”

²⁶ Roger Brubaker – Frederick Cooper: Beyond "Identity", *Theory and Society*, Vol. 29, No. 1. ,Feb., 2000, 1.